

Maliye Vekâleti

Osmanlı Devleti'nde maliye teşkilatı 1837 yılında çıkarılan bir Hatt-ı Hümayun ile Maliye Nezareti adını almıştır. Başındaki memura da Maliye Nazırı unvanı verilmiştir. Sekiz muhasebe birimi ve sekiz de kalem ile idare edilmiştir. Muhasebe birimleri Maliye, Sergi, Ceride, Esham, Mukataat, Evkaf, Zecriye ve Haremeyn Muhasebesi adları ile anılmıştır. Kalemler ise Maliye Mektubî, Evâmir Mektubî, Ebniye-i Hassa, Feshane, Cizye, Zahire, Ambar ve Derya Kalemleridir.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda maliye yönetimi ile ilgili hazırlanan ilk bütçe, 1863-1864 mali yılı bütçesidir. Bu dönem batıdaki anlamda ilk bütçelerin yapıldığı, bütçe ve gider mevzuatının oluşturulmaya başlandığı yıllardır. Bu bütçelerin yapılmaya başlanmasında, Osmanlı Devleti'ne borç vermiş olan yabancı devletlerin de önemli bir rolü olmuştur. Bu dönemin bütçelerinin özelliği, gelir ve gider tahminlerinin kesin verilere dayandırılmamasıdır. Bu duruma, bütçeye dâhil kamu kuruluşlarının bütçe hazırlanışında yararlanılabilecek yeterli bilgilere sahip olmayışı, Maliye Hazinesi dışında diğer nezaretlerin de özel gelirlerinin bulunması ve harcamaların ödeneklere göre gerçekleşmemesi gibi hususlar etkili olmuştur. Kısaca, bu dönemde maliye nazırları bütçenin gelir ve giderleri konusunda diğer nezaretler nezdinde etkili rol üstlenememiş, mali denetim yeterince yapılamamış ve bütçe disiplini sağlanamamıştır. Ancak, I. Meşrutiyet Dönemi'nde gider mevzuatı önemli ölçüde oluşturulmuştur.

1876 yılında çıkarılan bir Nizamnâme ile Maliye Nezareti Heyet-i Merkeziye ve Heyet-i Mülhaka olarak iki kısma ayrılmıştır. Heyet-i Merkeziye; Maliye Müsteşarı, Heyet-i Teftişiyeye-i Maliye, Varidat İdare-i Umumiyesi, Masârifât İdare-i Umumiyesi, Duyûn İdare-i Umumiyesi, Maliye Mektupçuluğu, Sandık Emaneti, Maliye Evrak Müdüriyeti, Tercüme ve Tahrirât-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Muhasebât-ı Atfika Muhasebeciliği dairelerinden meydana getirilmiştir. Heyet-i Mülhakayı ise; Bilcümle Devair-i Âliye, Varidat ve Emanet-i Mahsusa Memurîn-i Maliyesi ile Bütün Vilayet ve Elviye Umur-ı Maliye Müdürleri, Kazalar Mal Memurları ve Sandık Emanetleri oluşturmuştur.

1908 Meşrutiyet Dönemi'ne gelindiğinde Maliye Nezareti'nde görevlendirilen memur sayısı artmasına rağmen bir kısım sıkıntılar hissedilmeye başlayınca Maliye Nazırı Ziya Paşa bazı tedbirler alarak, Maliye Nezareti'nde yeniden bir düzenleme yapılmasını sağlamıştır. Buna göre teşkilat; Müsteşarlık, Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğü, Varidat Umum Müdürlüğü, Teftiş Heyeti Müdürlüğü, Emlak-i Emiriye Müdürlüğü, Vezne Müdürlüğü, Memurinve Levazım Müdürlüğü ile Muhassasat-ı Zatiye Müdürlüklerinden oluşturulmuştur.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra çıkarılan Muhasebe Kanunu Osmanlı'nın merkezîyetçi idari ve mali sistemini yeniden tesis ederek, bu sistemi Cumhuriyet Dönemine kadar taşımıştır. Bunun için 1878 tarihli Fransız Genel Muhasebe Kararnamesi'nin çevirisinden oluşan, Muhasebe-i Umumiye Kanunu 1910 yılında geçici olarak yürürlüğe konulmuştur.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı ile bütün kurum ve kuruluşlarıyla yeni bir devlet kurma süreci başlamıştır. Anadolu'da yeni hükümet kurulduktan sonra devlet gelirleri Maliye Vekâleti tarafından yönetilmeye başlanmış, İstanbul Hükümeti döneminde Düyun-ı Umumiye ve Tütün Rejisi idarelerince toplanan devlet gelirlerinin bu idarelerce tahsil edildikten sonra Maliye Vekâletine gelir kaydedilmesine karar verilmiş ve uygulama başlamıştır. Ülkenin işgalden kurtarılması için askeri mücadele yanında ihtiyaç duyulan diğer kurum ve hizmetlerin oluşturulması ciddi düzeyde kaynak ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Milli Mücadele döneminde gelir ve giderlerin yönetimi son derece hassas bir şekilde yapılmış ve özellikle kaynakların tedarikinde yerli kaynaklara itibar edilmiştir. Bu hassasiyet, Mustafa Kemal ve yakın arkadaşlarında Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren mevcuttur. Milli Mücadelenin sivil anlamda örgütlenmesi ve

işgallere karşı savaşın gerektirdiği mali kaynakların sağlanması ile ilgili Sivas Kongresi'nde mandacı anlayışa karşı sergilenen tavır bunun bir kanıtıdır.

Mustafa Kemal tek başına askerî zaferlerin emperyalist devletlere karşı üstünlük kurmada yeterli olmayacağı düşüncesinden hareketle askerî alanda kazanılan zaferlerin, siyasî ve iktisadî sahada kazanılacak başarılarla taçlandırılmasını istemiştir. Bunun için Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren mali konularda oldukça titiz davranılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin güçlü döneminde yabancı devlet ve şirketlere verdiği kapitülasyonlar ile birlikte borç aldığı devletler tarafından oluşturulan Duyûn-ı Umumiye ve bazı alanlarda tanıdığı vergi muafiyeti imtiyazları ile ilgili, Afet İnan'ın naklettiğine göre İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal: "Osmanlı Devleti, egemenliğinden gerçek olarak yoksun bir duruma getirilmişti. Bir devlet ki, kendi uyuşundaki halka koyduğu vergiyi, yabancılara uygulayamaz; bir devlet ki, kendi gümrük resimleri ve her türlü vergi işlemlerini düzenleme hakkından alıkonulur; bir devlet ki, kendi kanunlarına göre yargı hakkını yabancılara uygulayabilmekten yoksundur; o devlete, bağımsız denilemez." diyerek bir devletin bağımsızlığında maliyenin ne denli önem arz ettiğini vurgulamıştır.

Ayrıca yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin uluslararası bir hukukî varlık olarak tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşması görüşmelerinde Türk Heyeti'ni temsil eden İsmet İnönü'ye bizzat Mustafa Kemal tarafından: "hiçbir şekilde adlî ve malî kapitülasyonların kabul edilmeyeceği" talimatının verilmesi adli ve mali konulara verdiği önemi göstermektedir.

20.04.1924 tarihinde kabul edilen 1924 Anayasası'nda Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ilk olarak bütçe düzenlemelerine yer verilmiştir. Bu Anayasada Umur-ı Maliye (Maliye İşleri, 95-101. maddeler) başlıklı bir kısım oluşturulmuştur. Ayrıca 1924 yılından itibaren her yıl Muvazene-i Umumiye Kanunları çıkarılarak o yıl içerisinde toplanan vergiler ile yapılan harcama ve planlanan harcamalar oluşturulan cetvellerle detaylandırılmıştır. 1910 yılında yürürlüğe giren Geçici Muhasebe-i Umumiye Kanunu, Cumhuriyet Döneminde küçük eklemeler yapılarak, 1927 yılında 1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu adıyla tekrar yasalaştırılmıştır.

1929 yılına gelindiğinde maliye teşkilatı 1452 Sayılı Kanun ile yeniden düzenlenmiş Maliye Vekâleti adını almış ve üç ana teşkilata ayrılmıştır. Bunlar: Merkez Teşkilatı, Bağlı Kuruluş ve Birimler ile Taşra Teşkilatıdır. Merkez Teşkilatına; Müsteşarlık, Teftiş Heyeti, Hukuk Müşavirliği, Muhasebat, Varidat ve Memurin Umum Müdürlükleri ile bağlı müdürlüklerden oluşan 16 birim bağlanmıştır. Bağlı Kuruluş ve Birimler; Tuz İnhisarı İdaresi Umum Müdürlüğü, Müessesat Muhasebecilikleri, Askeri Muhasebecilikler, İstanbul Damga Müdürlüğü ve Kefalet Sandığı'ndan oluşmuştur. Taşra Teşkilatı ise; Defterdarlık, Muhasebe Müdürlüğü, Kaza Mal Müdürlüğü, Sandık Emni, Tahsil Müdürlüğü, Varidat Müdürlüğü, Av Vergileri Müdürlüğü, Emlak İdaresi Müdürlüğü ve İstanbul Muhakemat Müdürlüklerinden meydana gelmiştir.

1936 yılında 2996 Sayılı Kanun ile Maliye Vekâleti tekrar bir değerlendirmeye tabi tutularak merkez, bağlı kuruluş ve birimler ile taşra teşkilatı yeniden şekillendirilmiştir. Buna göre Merkez Teşkilatı; Müsteşarlık ve Müsteşar Muavinlikleri, Hususi Kalem Müdürlüğü, Maliye Tetkik Heyeti, Teftiş Heyeti, Hukuk Müşavirliği, Bütçe ve Mali Kontrol Umum Müdürlüğü, Muhasebat Umum Müdürlüğü, Varidat Umum Müdürlüğü, Nakit İşleri Umum Müdürlüğü, Muntazam Borçlar Umum Müdürlüğü, Milli Emlak Müdürlüğü, Darphane ve Damga Matbaası Müdürlüğü, Tahsilat Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Levazım ve Kıymetli Evrak Müdürlüğünden oluşturulmuştur. Bağlı Kuruluş ve Birimlerin Milli Piyango İdaresi

Umum Müdürlüğü, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü, Temyiz Komisyonları, İtiraz Komisyonları ve Kefalet Sandığından oluştuğu görülmektedir. Taşra Teşkilatı ise; Defterdarlıklara bağlı olarak Varidat Müdürlüğü, Tahsilat Müdürlüğü, Muhasebe Müdürlüğü, Muhakemat Müdürlüğü, Milli Emlak Müdürlüğü ve Mal Müdürlüklerinden teşekkül etmiştir.

1946 Yılında çıkarılan 4910 Sayılı Kanun ile Maliye Vekâletinin adı Maliye Bakanlığı olarak değiştirilip, teşkilat yeniden düzenlenmiştir. Bundan sonrada 1950'de 5655 Sayılı Kanunla, 1983'te 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle, 1993'te 484 ve 516 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnameler ile düzenlemeler yapıp, teşkilat yapısında bazı değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte Maliye teşkilatı zaman içerisinde genişletilmiştir.

Son olarak; kalkınma planları ve programlarda yer alan politika ve hedefler doğrultusunda kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde elde edilmesi ve kullanılmasını, kamu malî yönetiminin yapısını ve işleyişini, kamu bütçelerinin hazırlanmasını, uygulanmasını, tüm malî işlemlerin muhasebeleştirilmesini, raporlanmasını ve malî kontrolü düzenlemek için 2003 yılında 5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu yürürlüğe konmuştur. Maliye Bakanlığı bu kanun ve yürürlükteki diğer mevzuat çerçevesinde maliye politikalarının hazırlanması, uygulanması, takibi ve denetlenmesi hizmetlerini yürütmektedir.

İbrahim BAŞ

KAYNAKÇA

1050 Sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu, Resmî Gazete Tarih: 09.06.1927, Sayı: 606.

1332 Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu, Resmî Gazete Tarih: 30 Haziran 1332, Sayı: 2138.

1336 (1920) Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu, Resmî Gazete Tarih: 25 Nisan 1337 (1921), Sayı: 103.

178 Sayılı Maliye Bakanlığı'nın Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Resmî Gazete Tarih: 14.12.1983, Sayı: 18251 Mükerrer.

2996 Sayılı Kanuna Göre Çıkarılan Maliye Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Nizamname, Resmî Gazete Tarih: 07.07.1936, Sayı: 3349.

490 Sayılı1340 (1924) Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu, Tarih: 20.04.1340, Sayı: 6/454.

5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, Resmî Gazete Tarih: 24.12.2003, Sayı: 25326.

5655 Sayılı Maliye Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 2996 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair Kanun, Resmî Gazete Tarih: 03.04.1950, Sayı: 7473.

627 Sayılı 1341 (1925) Senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu, Ceride-i Resmîye Tarih: 23.04.1341, Sayı: 96.

7476 Sayılı Maliye Vekâleti Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki 2996 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler Eklenmesine Dair 5655 Sayılı Kanunla 6991 ve 6995 Sayılı Kanunlara Bağlı Cetvellerin Tadili Hakkında Kanun, Resmî Gazete Tarih: 16.05.1960, Sayı: 10506.

AKIN, Rıdvan, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, S 2, Ocak 2012.

İhsaiyat-ı Maliye (Varidat ve Masarif-ı Umumiyyeyi Muhtevindir), Maliye Nezareti, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1327 (1911).

İNAN, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara 1972, s.39.

Maliye Teşkilatı Tarihçesi ve Mevzuatı, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Müdürlüğü, Sayı: 1993/22, Ankara-Kasım 1993.

Maliye Vekâleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun, Resmî Gazete Tarih: 29.05.1936, Sayı: 2996.

ÖNER, Erdoğan, **Osmanlı Bütçeleri (1864, 1869, 1877, 1880, 1897) Osmanlı Muvazene Defterleri**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara 2007.

TEMEL, Recep, "Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Maliye Politikalarına Etkisi (1920-1938)", **Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi**, Yıl 2018, C 1, S 2, s.1-25.

22/07/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/maliye-vekaleti/?pdf=3508> adresinden erişilmiştir